

חוקי 'דה-מורגן' ופדיון בכורות

ד"ר חזות גבריאלי

כָּל פֶּטֶר רָחֵם לְכָל בֶּשֶׂר אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ לִיקְזָק בְּאֲדָם וּבְבִהֶמָּה יִהְיֶה לָּךְ אֶךְ פְּדֵה תִפְדֶּה אֶת בְּכוֹר הָאָדָם וְאֶת בְּכוֹר הַבְּהֵמָה הַטְּמֵאָה תִפְדֶּה: וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה בְּעֶרְכָּךְ כֶּסֶף חֲמִשָּׁת שְׁקֵלִים בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הוּא: (במדבר יח, טו-טז)

מתני'. אין פודין לא בעבדים ולא בשטרות ולא בקרקעות ולא בהקדשות...ורבנן דרשי כלל ופרט; 'ופדויו מבן חדש' - כלל, 'בערכך כסף חמשת שקלים' - פרט, 'תפדה' - חזר וכלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש - דבר המטלטל וגופו ממון, אף כל דבר המטלטל וגופו ממון, יצאו קרקעות - שאין מטלטלין, יצאו עבדים - שהוקשו לקרקעות, יצאו שטרות - שאף על פי שמטלטלין, אין גופן ממון. (בכורות נא ע"א)

האם יש משהו משותף לעבדים, שטרות וקרקעות, שהוא אשר מתמעט מן הלימוד הזה? האם צורת הלימוד הזו היא פורמאלית גרידא, או שמא יש מאחוריה רעיון מהותי כולל ומשותף לשלושת הסוגים הממועטים? הדרשה של 'כלל ופרט וכלל' ממעטת שני סוגי פריטים שבהם אין לפדות בכורות. ברם, זה אינו מדויק. מתוך דרשת היכלל ופרט וכלל' אין לנו מיעוט של מה שאינו מיטלטל ולא גופו ממון. המצב הוא הפוך: בפסוק מופיע כסף, ואנו מדמים אליו ומרבים ממנו את כל מה שמיטלטל וגופו ממון, כמו כסף. דרשה זו היא ריבוי ולא מיעוט: כל שווה כסף שהוא מיטלטל וגופו ממון יכול לשמש לפדיון בכורות. ממילא יוצא המיעוט שכל מה שאינו מיטלטל או שאין גופו ממון אינו פודה בכורות. כיצד עלינו להתייחס לשני המאפיינים הללו?

אם מתייחסים לדרשה כריבוי, אזי התרבה ממנה כל מה שמיטלטל וגופו ממון. הרכבה זו יוצרת מושג שלישי אשר מורכב משני המאפיינים. אולם אם אנו מתבוננים בצד הממעט של הדרשה, ברור שהתמעט כל מה שאינו מיטלטל או שאין גופו ממון. במצב כזה השיקול של לוגיקת 'הצד השווה' מורה לנו שיש יסוד משותף שעומד בבסיס שני המאפיינים, וכל אחד מהם אינו אלא דוגמא פרטית שלו.

שני השיקולים שהעלינו למעלה הם תמונת ראי אחד של השני. אם מתמעטים שני דברים חייב להיות ביניהם יסוד משותף שהוא אשר התמעט. לעומת זאת, אם מתייחסים למה שהתרבה אזי הטענה היא שהתרבה משהו שמורכב משני המאפיינים הללו, והוא דומה לפרט רק בצד אחד (ולא בשני צדדים בלתי תלויים). בלשונו של הרוג'צובר ניתן לומר כי שני המאפיינים הללו מותכים לכלל 'הרכבה מזגית' (=מזיגה, או תרכובת), ולא בבחינת 'הרכבה שכונית' (=תערובת).

לכל ריבוי של שני מאפיינים שונים ניתן להתייחס כמיעוט של תכונה אחת שהיא הרכבה של שלילותיהם. באותו אופן, לכל מיעוט של שני דברים שונים ניתן להתייחס כריבוי של דבר אחד שהוא ההרכבה של שלילותיהם. זהו היחס בין אפשרות א' לבין אפשרות ב' שהובאו למעלה. למעשה, אלו הם החוקים הקרויים בלוגיקה 'חוקי דה-מורגן' אשר עוסקים בשלילות של צירופים של טענות.

אם נחפש את המשותף למה שאינו מיטלטל ולמה שאין גופו ממון, אנו עשויים למצוא את עצמנו במבוכה. אלו קריטריונים שונים שאין כל קשר ביניהם. ברם, אם נתבונן על קבוצת המשלים (מה שכן מיטלטל וגם גופו ממון), נראה שהיא מכילה את כל מה שדומה לכסף: מיטלטל וגופו ממון. אין כאן יסוד משותף לשני המאפיינים הללו (לא מיטלטל או לא גופו ממון), אלא יש כאן מיזוג בין שני היפוכיהם (גם מיטלטל וגם גופו ממון) לכלל תרכובת אחת.

קשה להציע הגדרה מילולית לקשר בין שני המאפיינים הללו. משהו שהוא גם מיטלטל וגם גופו ממון הוא סוג של שווה כסף אשר דומה מאד לכסף. יסוד שנוצר מהצירוף (המזיגה) של שניהם: חפץ עובר לסוחר ששווה כסף.

להערות ולרכישת ספרי 'מידה טובה': hazutg@gmail.com